

SALÂH BİRSEL'İN “ŞINGIR MINGIR” SÖZCÜKLERİ

-DEYİMLER-

İdris Nebi UYSAL*

Öz: Söz varlığı genel anlamıyla bir dildeki sözlerin bütünü, özel anlamıyla ise kişilerin dağarcığında bulunan söz hazinesini anlatır. Bir dilin sözcük dağarcığının zenginleşmesi bilim ve edebiyatta işlenmesiyle mümkündür. Bu nedenle bilginler, şairler ve yazarlar dilin anlatım imkânlarını geliştiren kişilerin başında gelir. Bireysel söz varlığını geliştirmenin birincil yolu okumaktır. Alman düşünür Wittgenstein'in “*Dilimin sınırları dünyanın sınırlarını imler.*” sözü, söz varlığının toplum ve birey için taşıdığı önemi açıkça ifade eder.

Bu yazıda Salâh Birsal'in *Boğaziçi Şingir Mingir* adlı eseri aracılığıyla Türkçenin söz varlığına kazandırdığı birleşik fiil kuruluşundaki 30 deyim üzerinde durulmuştur. MEB'in lise öğrencilerine tavsiye ettiği *100 Temel Eser*'den biri olan bu kitap, genelde bir yazarın özeldi ise Birsal'in dili kullanma becerisini sayısız örnekle sergileyen bir metindir. Sanatçının denemeci, günlükçü, şair, özel tarihçi gibi birçok vasfı vardır. Onun bir başka yönü de dil işçisi olmaktır. Eserden belgesel tarama yöntemiyle tespit edilen deyimler, yazarın farklı tekniklerle (türetme, birleştirme, derleme vb.) Türkçeye yeni söyleyişler kazandırdığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Salâh Birsal, *Boğaziçi Şingir Mingir*, söz varlığı, deyimler

* Doç. Dr.; Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karaman.

SALÂH BİRSEL’İN “ŞİNGİR MİNGİR” KİMLİKLERİ

-KİMLİKLER-

İdris Nebi UYSAL*

Özet

Vocabulrı, genel anlamda, bir dilin bütün kelimelerini ifade eder. Özel anlamda, bir dilin bir bireyin bildiği kelimeleri ifade eder. Bir dilin vocabulrı, bilim, sanat ve felsefe alanlarında kullanıldığı ölçüde gelişir. Bu nedenle bilim insanları, şairler ve yazarlar dilin gelişimine katkı sağlayan kişilerdir. Dilin gelişimini hızlandıran en önemli yöntem okumadır. Alman filozof Wittgenstein’in “Dilimin sınırları benim dünyamın sınırlarıdır.” ifadesi dilin gelişiminin önemini açıkça göstermektedir.

Bu makale, Salâh Birsel’in Türkçeye getirdiği 30 deyim üzerine odaklanmaktadır. Bu deyimler, Birsel’in yazdığı *Boğaziçi Şingir Mingir* adlı kitabında yer almaktadır. Bu kitap, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ortaokul öğrencileri için tavsiye edilmiştir. Bu kitap, Birsel’in dilbilim alanındaki yeteneğini gösteren birçok örnekle doludur. O, bir denemeci, şair ve tarihçi olarak da tanınmaktadır. Bir deyim uzmanıdır. Bu çalışmada, doküman tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle belirlenen deyimler, kitapta gösterildiği gibi, farklı teknikler kullanılarak oluşturulmuş ve toplanmıştır.

Anahtar kelimeler: Salâh Birsel, *Boğaziçi Şingir Mingir*, vocabulrı, deyimler

*Assoc. Prof. Dr.; University of Karamanoglu Mehmetbey, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Karaman.

Giriş

Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011, 2158) "bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler" şeklinde ifadesini bulan söz varlığı, insan aklının ürettiği, ortaya koyduğu tüm kavramların bir dildeki karşılıklarını içine alan bütüne işaret eder. Sözcüklerden başka deyimler, kalıp sözler ya da ilişki sözleri, kalıplaşmış sözler, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıpları (Aksan, 2006, 7) bir dilin söz varlığını meydana getiren unsurlardır. Bu terim, bir dildeki sözcük, deyim vb. dillik malzemelerin toplamını karşıladığı gibi bilim dünyasında bir kişinin, eserin, devrin, topluluğun ya da yörenin konuşuru olduğu dilin kelime kadrosundan ne kadarına sahip olduğunu anlatmak için de kullanılmıştır¹. Söz varlığı bir dilin tarihselliği, gücü, zenginliği, dünya ölçeğindeki yeri ve önemi hakkında bilgiler veren temel ölçütlerdendir (Gülsevin, 2013, 753)

Sözlükler dillerin söz varlığına dair topluca fikir veren eserlerdir. Bu yönüyle temel başvuru kitapları arasına giren sözlükler, aynı zamanda ait olduğu milletin ortak hafızasıdır. Bu kültür yapıtları; dilin bilim, sanat ve felsefede işlenmesine, toplumda çeşitli sosyal, kültürel, teknolojik vb. değişmelerin yaşanmasına bağlı olarak geliştirilme/güncellenme ister. Dillerde kullanılan bütün sözcüklerin sözlüklere geçirilmesi, sözlük hazırlayıcılarının da üzerinde hassasiyetle durduğu bir meseledir. Ne var ki bu yolda harcanan tüm çabaya rağmen bir dildeki tüm sözcüklerin derlenip sözlüklere kazandırıldığına söylemek zordur².

Milletlerin dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü açısından büyük önem taşıyan söz varlığı, bireylerin dünyasında da aynı öneme sahiptir. Alman filozof Wittgenstein'in da (2013, 5.6) ifade ettiği gibi dil sadece toplumsal evrenimizin sınırlarını çizmekle kalmaz, herkesin kendi başına ulaşabileceği dünyanın sınırlarını da belirler. Bilginler, düşünürler, şair ve yazarlar telif ya da tercüme eserler kaleme almak suretiyle toplumun kavramlar dünyasını genişletirler. Bireylerin duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirmek ise kişisel söz varlığının geliştirilmesiyle olur. Kişisel söz varlığını artırmanın birçok yolu vardır. Bunlar içinde ilk sırada gelen, okuma becerisini geliştirmektir³. Okumayı alışkanlık hâline getiren, okumada çeşitlilik sağlayan ve derinlikli okuma çalışmaları yapan bireylerin söz hazinesi zamanla zenginleşecektir.

¹ Sözlüklerde söz varlığı için şu açıklamalar yer almaktadır: Doğan (2008, 935) bu kavramı kelime hazinesi maddesinde "bir kişinin, topluluğun, devrin, kitabın veya dilin sahip olduğu kelimelerin tamamı" olarak verirken Ayverdi (2005, 1636) aynı terimi kelime hazinesi (dağarcığı) maddesinde "Bir kimsenin kullandığı veya bir dilde mevcut olan kelimelerin bütünü, söz varlığı, vokabüler" şeklinde açıklar. Söz varlığı terimini diğer araştırmacılara göre daha kapsamlı bir şekilde ele alan Çağbayır (2007, 4327) bu kavram için ilkin "bir dildeki kelimelerin tümü; söz dağarcığı; söz hazinesi; vokabüler; kelime hazinesi" açıklamasını yapar. Çağbayır (2007, 2533) kelime hazinesi terimi için de şu notları kaydeder: "Bir kimsenin kullandığı kelimelerin tümü; bir dildeki kelimelerin tümü, söz varlığı." Korkmaz (2007, 144) söz varlığı terimini kelime hazinesi başlığı altında "bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı" olarak açıklar. Vardar (2007, 182) eserine sözcük dağarcığı olarak aldığı bu terim için şunları yazar: "Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü." Bu kavramı bir edebiyat terimi olarak değerlendiren Karataş (2011, 528) ise bunu kısaca "kelime hazinesi" olarak tanımlar. Sözlüklerdeki bu açıklamalara bakıldığında sözlük hazırlayıcıları arasında tanım konusunda birliğin olmadığı, yazılanların da eksik olduğu görülmektedir.

² Burada merhum Hasan Eren'in sözlüklerin mükemmel olmadığını vurgulayan şu sözünü hatırlatmakta yarar var: "*Sözlük un çuvalına benzer, vurduka tozar.*"

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Demir, 2006.

Söz varlığı, genelde tüm insanların özelde öğrencilerin dil becerilerini, eğitim-öğretim başarılarını doğrudan etkiler. Söz varlığını yaşının gerektirdiği ölçüde geliştiremeyen bir kişi/öğrenci; dinlediklerine ilgi duymaz, okuduklarını/dinlediklerini anlamaz, anladığını/ meramını tam olarak ifade edemez. Unutulmamalıdır ki insanın temel düşünme ve anlatma aracı sözcüklerdir. Dili etkili, verimli, güzel ve doğru kullanabilmede kişilerin sahip olduğu sözcük hazinesinin önemi büyüktür. İster konuşmada olsun isterse bir yazı parçasında olsun, dilde en etkili ve en güçlü birimler daima sözcüklerdir (Aksan, 2000, 61).

Edebiyat, yegâne vasıtası ve/ya malzemesi dil olan bir sanat dalıdır (Çetişli, 2003, 23). Başka bir deyişle dil, edebiyata başlı başına bir sanat olma özelliği kazandıran ve onu diğer sanat dallarından farklı kılan temel unsurdur. Edebiyat, vasıta ve malzeme yönüyle sanat türleri içinde insana en yakın olandır. Kısaca “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan araç” şeklinde tanımlanan dil, zamanla ve insan ihtiyaçları doğrultusunda gelişip zenginleşmiştir. Bir dilin güzelleşmesinde, ifade imkânlarının gelişmesinde ve söz varlığı bakımından zenginleşmesinde en büyük pay, elbette, ürünlerini o dille ortaya koyan şair ve yazarlara aittir. Bugün dünyanın en çok konuşulan dillerinden biri olan Türkçenin (Akalin, 2009, 195) anlatım gücü ve çeşitliliği bakımından ulaştığı noktada geçmişten bugüne eser veren kalem sahiplerinin büyük katkısı vardır. Bu katkıyı sağlayan isimlerden biri de Salâh Birsel'dir.

Seksen yıllık bir yaşam süren Salâh Birsel (1919-1999), özellikle deneme ve günlük türlerinde ortaya koyduğu ürünlerle Türk edebiyatında haklı bir ünün sahibi olmuştur⁴. Sanatçı on ikisi çeviri olmak üzere toplamda altmış iki esere (Çelik, 2003, 11) imza atarak geride oldukça geniş bir külliyat bırakmıştır. Roman sanatında tek bir eser kaleme alan (*Dört Köşeli Üçgen*, 1961) usta yazar, şiirleriyle de “*Salâh Bey Tarihi yazıdan ibaret değil.*” (Ergülen, 2014) dedirtecek tarzda başarılı örnekler vermiştir. Ancak Salâh Birsel denince akla ilk gelenler, daima onun denemeci ve günlükçü kimlikleri olmuştur

Salâh Birsel isminin çağrıştırdığı ikinci alan dil, yani Türkçedir. Kendisini bir “Sözcük Koordinatörü” (akt. Çelik, 2003, 55) olarak takdim eden sanatçı; türettiği ya da ağızlardan devşirdiği sayısız sözcük, ürettiği onca deyim ve sözcüklere yüklediği çeşitli anlamlarla Türkçenin söz varlığına hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Özel buluşlarını, yakıştırmalarını Türkçeye armağan eden Birsel (Karataş, 2015, 169), Türkçenin güncel sözlüklerine canlılık katan tanık cümleleriyle bu eserlerde adından sıkça söz ettirir⁵. Fakat onun ustaca yakıştırdığı, hayat verdiği sözcük ve deyimlerle bilinen sözcüklere yüklediği yeni anlamların bütünüyle eldeki sözlüklere kazandırıldığını söylemek güçtür. Bu zorluk, sanatçının üstün dil zekâsıyla ilgili olmalıdır. Gerçekten de Salâh Bey'in Türkçeye armağan ettikleri, tek başına *Salah Birsel/Bey Sözlüğü* hazırlamayacağı kadar çoktur.

⁴ Salâh Birsel'in yaşamöyküsü, edebî şahsiyeti ve eserleri üzerine bilgi aktaran birçok kaynak (Necatigil, 2007; Altınkaynak, 2008 gibi) vardır. Sanatçıyı ele alan en kapsamlı çalışmalardan biri Abdullah Çelik (2003) imzalı *Salah Bey Kitabı*'dir. Birsel'in yaşamına dair geniş bilgi için bu esere müracaat edilebilir.

⁵ Burada Türkçe Sözlük'teki (TDK, 2011) örneklerden birkaçını paylaşmak istiyoruz: *gezmen, söylevci, üzüncü...*

◆ İdris Nebi Uysal

Salâh Birsell, kullandığı dilin farklı yönlerine hâkim bir yazardır. Onun kaleminden çıkanlar, günlük dilin imkânlarının başarıyla geliştirildiği metinlerdir. Özellikle, sahip olduğu mizah ve yergi anlayışına koşut olarak argoya hâkimiyetinin ileri düzeyde olduğu görülür. Birsell'in yazıları argonun çakoz etmek (415), *hacamat etmek* (34), *marullanmak* (16), *sıyrık* (210), *şırlatmak* (34) gibi birçok ögesi için âdeta bir yaşam alanı olmuştur⁶. Salâh Bey'in yazıları, Türkçenin güncel sözlüklerinde yer alan birtakım örneksiz sözlük birimler için de tanık niteliğindedir. *Bakışım* (20), *burgaç* (286), *gülünçlü* (244), *pek pek* (62), *savaşkan* (9), *sölpük* (52) vb. sözcük ve öbekler, yazarın söz varlığını oluşturan, onun eserlerine hayat veren ve aynı zamanda o metinlerde hayat bulan kullanımlardan yalnızca birkaçıdır.

Yazarın, temel malzemesi olan dili işlerken oldukça rahat davrandığı dikkati çeker. Deyim, atasözü gibi biçimce kalıplaşmış yapılar onun dilinde yerleşik şekillerinden sıyrılmış, sözcükler de bilinenin dışında anlamlar yüklenmiş olarak ortaya çıkar. Ancak içine *az biraz* (Bu tabir de Birsell'e aittir.) ironi katılmış bu örnekler metinlere öyle güzel sindirilmiştir ki okuyana asıl şekillerinden daha güzel gelir. Sanatçı halk ağzından derlediği sözcükleri de o yörenin insanıymış gibi ustalıklarla kullanır. Birsell'in yazılarına renk veren bu kullanımlar, sanatçının konuşuru olduğu dilin yerel değişkenlerine ne denli hâkim olduğunu anlatır. Bütün bunlar, onu Türk edebiyatında özgün kılan hususlardandır.

Hâsılı, Birsell'in kaleminden çıkan her metin dikkatle gözden geçirildiği vakit, Türk dilinin bütün tadı, güzelliği, anlam zenginliği, kıvraklığı, inceliği, yaratıcılığı hemen fark edilecektir. Araştırmacılar, onun şiir, günlük ve deneme türlerinde ortaya koyduğu ürünlerde hayli canlı, renkli ve zengin bir söz varlığıyla karşılaşacaklardır. *Salâh Bey Tarihi* başta olmak üzere onun bütün eserlerinde saklı kalan bu zenginliğin Türkçenin basılı ve çevrim içi sözlüklerine aktarılması, Türkçe için büyük bir kazanç olacaktır.

Amaç, Malzeme ve Yöntem

Bu çalışma, Salâh Birsell imzasını taşıyan *Boğaziçi Şıngır Mıngır* (456 s.) adlı eserin Türkçenin söz varlığına deyimler yönüyle sağladığı katkıya dair fikir verebilmek amacıyla yapılmıştır. Deneme türünün Türk edebiyatındaki seçkin örneklerinden biri kabul edilen bu kitap, MEB tarafından ortaöğretim öğrencilerine tavsiye edilen *100 Temel Eser*'den biridir. Eser, yazar tarafından *Salâh Bey Tarihi*'nin üçüncü kitabı olarak takdim edilmiştir. Seriyi bütünleyen diğer yapıtlar şunlardır: *Kahveler Kitabı*, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*, İstanbul-Paris.

Okuyucuyla ilk kez 1980 yılında buluşan *Boğaziçi Şıngır Mıngır*, 36 bölümden oluşur ve Boğaziçi'nin binbir çeşit güzelliğini, tarihini, boğazın iki yakasını süsleyen yapıtlarla bunların özelliklerini etraflıca dile getirir. Boğaziçi'nin insan haritasını gözler önüne seren bu kitap, yazarın deyişiyle "*Boğaziçi'nin gizli tarihi*" olup "*Boğaz*"ın şıngı-

⁶ Örnekler, aşağıdakilerle birlikte, bu yazının ilham kaynağı olan *Boğaziçi Şıngır Mıngır*'dan alınmıştır.

nmı mıngırını" anlatır (Birsel, 2011, 7 ve 13). Birsel burada âdeta geçmişin gözü, eleştiren bilincidir (Çelik, 2003, 109). Tarihi bir edebiyatçının dilinden okumanın hazzını ve rahatlığını veren bu eser, okuyucuya tarihin içinden geçtiği hissini vererek onu, deyim yerindeyse, canlı ve keyifli bir tarih yolculuğuna çıkarır.

Eldeki çalışmada bu eserin 2011 yılında Sel Yayıncılık'tan çıkan yedinci baskısı esas alınmıştır. Deyimlerin tespit ve karşılaştırılmasında TDK tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün son baskısına (2011) müracaat edilmiştir. Çalışmada belgesel tarama yöntemi (Karasar, 2009, 183) kullanılmıştır. Bu kapsamda eser baştan sona okunmuş, okuma sırasında *Türkçe Sözlük*'te bulunmayan deyimler tanık cümlesi ve sayfa numarasıyla (örnek cümlelerin sonundaki rakamlar) beraber fişlere yazılmıştır. Deyimlerin fişlere örnek cümlesiyle birlikte alınması, doğru anlamı belirlemeyi kolaylaştırmıştır. Anlamlandırma aşaması, bu birimlerin bağlam⁷ özellikleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Çalışma bir makale olarak düşünüldüğünden buraya sadece birleşik fiil kuruluşundaki 30 deyim alınmıştır.

İnceleme⁸

1. Aklı vırvır olmak: Zihni yorulmak, yorgunluktan sağlıklı düşünemez hâle gelmek.

"Her yazarın, kitabının sonunda, yaptığı işin bereketinden olarak, kaşı gözü solar, *aklı vırvır olur* ve de gün gün karnı şişer." (448)

Vır vır sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2011, 2484) "usandırıcı, sinirlendirici biçimde durmadan konuşma" olarak tanımlanmıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde (TDK, 2009, 4101 ve 4104) ise "gevezelik, dedikodu; geveze, dedikoducu; usanç verecek biçimde çıkan ses" karşılıkları vardır. Bir ikileme olarak edebî eserlerde "çok konuşmak, sürekli mazeret üretmek" anlamlarıyla da kullanılmıştır (Akyalçın, 2007, 626). Sözlüklerdeki bu karşılıkların Birsel'in kullanımıyla doğrudan ilgili olduğu kanısındayız.

2. Arka üstü yatmak: Ölmek.

"Şair *arka üstü yatmadan* -yani ölmeden- insanın gönül esenliğine kavuşamayacağını fışladıktan sonra şöyle diyecektir." (165)

3. Bağdaş kurmak: Yerleşmek, fiziki şartları uygun bir yere kalıcı olarak yerleşmek.

"Bugün İstinye koyunda *bağdaş kurmuş* tersane işlerinin geçmişi ise 200 yıl öncesine dayanır." (298)

Bugün *Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2011, 225) "sağ ayağı sol uyluğun, sol ayağı sağ uyluğun altına alarak oturmak" anlamında *bağdaş kurmak* deyimini vardır. Birsel'in deyimine yüklediği anlam, *Türkçe Sözlük*'e ikinci açıklama olarak eklenmelidir.

⁷ Bağlam kısaca "bir unsurun bulunduğu ortam" (Dash, 2008, 22) demektir. Burada unsur olarak belirtilen, konu gereği deyimlerdir. Dil bilimciler bir dillik yapıyı anlamlandırırken onu yakın çevresi, cümlesi ve içinde yer aldığı metnin konusıyla birlikte düşünmüşlerdir. Anlamı belirleyen faktörleri birleştiren bu yaklaşım, özellikle sözlüklerde yer almayan ya da ilk kez karşılaşılan yapıların doğru olarak anlamlandırılmasında yararlı olmuştur.

⁸ Tanık cümlelerin yazılışında yazarın kullanımına müdahale edilmemiş, aynı yazım korunmuştur.

◆ İdris Nebi Uysal

4. Bağdaşını bozmak: Bu deyim, eserde iki anlamı karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

a) Rahatını bozmak.

“Ne ki, ondan önce, Galata Kulesi’nden Boğaz’a bir göz atalım ki, bakalım Boğaz yerinde mi, değil mi? Değilse yok yere *bağdaşımızı bozmaya* kalkışmayalım.” (10)

b) Düzenini, planını değiştirmek.

“Ey okur, biz yine *bağdaşımızı bozmayalım*. Olayı bir de Cevdet Paşa’nın ağzından dinleyelim.” (105)

5. Bağdaşı ve plağı bozulmak: Yıllardır süregelen düzeni bozulmak.

“Açıkgözün biri, *bağdaşı ve plağı bozulmuş* Sultan Hamit’in bir fotoğrafisini bastırmıştır ki ‘Kırk paraya Hamidof’ diye satıyordur.” (201)

6. Baharı beklemek: Güzel günlere kavuşacağına dair umudunu canlı tutmak, ümitli olmak.

“Çekinme ki bu yoldan yeni geçecekler de bundan ışık alsınlar ve kendi işlerini işleyerek *baharı bekler* olsunlar. (449)

7. Bal çanağının içine düşmek: Beklemediği bir anda büyük bir nimete kavuşmak, kendini birden rahat ve keyifli bir ortamda bulmak.

“Koska güzeli ile arkadaşları sanki *bir bal çanağının içine düşmüşlerdir*. Tepeleri goguruklu, çok ince peçeli, dirseklere kadar pelerinli, şık mı şık huriler sağdan sola seyirtiyorsa, muşabak ve çiğerdeldi işlemeli -Bunlar yine Sermet Muhtar’ın sözleridir.- Kozan tülbendi başörtülerini kulaklarından arkaya dolamış, alın kabartmaları ve yan zülüfleri meydanda, türlü türlü yeldirmeli, renk renk Halep maşlahlı cennetten çıkmış gülbeşekerler de soldan sağa pervaz ediyordur.” (440)

8. Başı tütsülü olmak: Uyuşturucu madde almış veya alkol içmiş olmak.

“*Başı da tütsülü olduğu* için padişah sandalına bütün zehrini boşaltır.” (325)

Tütsülü sözcüğü argoda “sarhoş, içkili” (Aktunç, 2011, 295; Püsküllüoğlu, 2004, 179), “uyuşturucu madde almış veya alkol içmiş” (TDK, 2011, 2403) anlamlarındadır.

9. Burun düşürmek: Ağır veya yoğun bir koku nedeniyle rahatsız olmak, burnu koku alamaz hâle gelmek.

“İçi de tıklım tıklım ağaç. Taflanlar, sarmaşıklar... Menekşe, yasemin, leylak kokuları ise *burun düşürüyor*.” (440)

Bugün *Türkçe Sözlük*’te yer almayan bu deyim, *burun düşmek* biçimiyle Parlatur (2008, 216) tarafından “ağır bir kokudan dolayı burnu koku alamaz duruma gelmek, koku alma duyusu zayıflamak” şeklinde açıklanmıştır.

10. Dünya ile alışverişini kesmek: Ölmek⁹.

"1882 yılında *dünya ile alışverişini kestiği* için de bugünkü toplantıya teknik bakımdan katılamamıştır." (319)

11. Dünya urbacığını ahret urbacığı ile değiştirmek: Öldürmek, canını almak.

"Halet Efendi'nin, şehre ayak basmasının tezine, *dünya urbacığı ile ahret urbacığını değiştirirler.*" (161)

Urba (=giysi) İtalyancadan Türkçeye geçmiş bir sözcük olup kaynak dilde *roba-ru-ba* (Eren, 1999, 423) şeklindedir. Yapısında önce ünlü türemesi, ardından ünsüz düşmesi yaşanan bu sözcük, bugün edebî dilde ve ağızlarda hayli işlektir.

12. Ecel tarzisi gelip insanlara urba geçirmek: Öldürmek, canını almak.

"*Ecel tarzisi gelip insanlara urba geçirmeye* kalkışsa ademoğulları yine de ortalarında salınmaktan geri durmazlar." (8)

13. Evetini basmak: Kabul etmek, onay/olur vermek.

"Konya başarısından sonra İbrahim Paşa 2 Şubat 1833'te Kütahya'yı ele geçirince, Sultan Mahmut, korkuya kapılarak bu öneriye *evetini basmış*, Rusların Sivastopol donanması da üç dört gün içinde -11 tabur piyadeyle birlikte- gelip Büyükdere önünde lengerendaz olmuştur." (370)

14. Evetlik göstermek: Razı olmak, izin vermek

"Nedir, örümcek ağı gibi dört yanından odaya çakılmış olan nöbetçiler oraya çıkmamıza *evetlik göstermeyeceklerdir.*" (10)

Evetlik bugün *Türkçe Sözlük*'te yoktur. Ancak *evetlemek* sözü *Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2011, 836) "Evet demek, onaylamak" olarak tanımlanmıştır. Püsküllüoğlu'na göre (2002, 223) sözcüğün anlam dağarcığı şöyledir: Doğrulamak, onaylamak, onamak, öyle olduğunu kabul etmek.

15. Gönlünün patpatını artırmak: Heyecanlandırmak; sevincini, heyecanını arttırmak.

"Bütün bunlara karşı, Moltke, yine de tahta evlere,yalılara iyisinden kesilir. Bunların dörtte üçünün pencere oluşu *gönlünün patpatını artırır.*" (254)

Patpat Türkçede ses yansımali bir sözcük olarak "elle ya da yassı bir şeyle birçok kez vurmaya, çalışan bir motorun çıkardığı sesi" (Zülfikar, 1995, 591) anlatır. Birsel, bu sözcüğe "heyecan, sevinç" anlamları yüklemiştir.

⁹ Karataş (2015, 169-170) "Can Kuşunu Uçurmak" başlıklı yazısında Birsel'in deneme ve günlüklerinde geçen "ölmek" anlamlı sözlerden bir demet sunar. Gerçekten de Birsel, ölüme çok farklı kıyafetler biçen bir sanatçıdır ve onun bu konudaki yakıştırmaları kendi başına bir yazı meydana getirecek kadar çoktur.

◆ İdris Nebi Uysal

16. Gönül yarmak: Acı vermek, üzülmesine neden olmak, içini acıtmak.

“Babaannenin yanında bulunan Hacı Hakkı Paşa'nın ilk karısı da padişahın çelimsizliğini görür görmez bir 'Eyvallah!' çökertmiş, arkasından da arkadaşının kulağına şu *gönül yaran* sözleri akıtmıştır.” (128)

17. Işık almak: Güç almak, feyzalmak, faydalanmak.

“Çekinme ki bu yoldan yeni geçecekler de bundan ışık alsınlar ve kendi işlerini işleyerek baharı bekler olsunlar. (449)

18. İçine erik kurusu düşmek: Kuşkulanmak, gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin olunamayan bir olaydan ya da durumdan ötürü kaygılanmak.

“Bir gün, iki gün. Bizimkilerin *içine bir erik kurusu düşer*. Tevfik gerçekten mezar-
da mı?” (430)

Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011, 1142) *içine kurt düşmek* (=kendisine zararı dokunacak bir durum meydana geleceğinden kuşkulanmak) deyimini vardır. Yazarın buradaki *kurt* sözcüğünü, *erik kurusu* ifadesiyle değiştirmek suretiyle deyim yapıсында değişikliğe gittiği ya da *erik kurusu* ile *kurt* arasında ilişki kurarak bu deyim oluşturduğu düşünülmektedir.

19. Karnı şişmek: Çok yorulmak, çok çalışmaktan yeni bir şey üretemez hâle gelmek.

“Her yazarın, kitabının sonunda, yaptığı işin bereketinden olarak, kaşı gözü solar, aklı vırvır olur ve de gün gün *karnı şişer*.” (448)

20. Kaşı gözü solmak: Gözle görülür biçimde yıpranmak, yorgun ve bitkin düşmek.

“Her yazarın, kitabının sonunda, yaptığı işin bereketinden olarak, *kaşı gözü solar*, aklı vırvır olur ve de gün gün karnı şişer.” (448)

21. Lambasına üfleme: Bir kişinin işini veya kurulu düzenini bozmak, kişiyi maddi zarara uğratmak, işini yapmasına mani olmak.

“Gelgelelim, Blaque Paşa bir gün Beyoğlu'nda oturanların *lambasına* pek fena üflemiştir. Sarah Bernhardt'ın İstiklal Caddesi'ndeki Odeon Tiyatrosu'nda -şimdiler Lüks Sineması- vereceği oyunları yasaklamıştır. (232)

22. Leyla olmak: Sarhoş olmak.

“Bunca yol teptik, bunca insanı teraziledik, Arnavutköy meyhanelerinden birine sığınp şöyle sırsıklam *leyla olmak* bizim de hakkımız.” (255)

Leyla ile Mecnun mesnevisinin kadın kahramanı olarak Türk edebiyatında aşkın simgesi durumuna gelen *Leyla* adı (Pala, 2011, 288), Türk argosunda “sarhoş, esrik;

çok içip aşırı sarhoş olmuş kimse" (Aktunç, 2010, 202), "tatlı sarhoş" (Ayverdi, 2005, 1866) anlamlarına gelmektedir.

23. Nuh tufanına uğramak: Yok olmak, yerle bir olmak.

"Arnavutköy'ün tek başına, Beyoğlu'ndaki kadar -Ah, şimdi onlar da *Nuh tufanına uğramıştır*- meyhanesi olduğu söylenebilir." (258)

Tufan, Hazret-i Nuh zamanında imana gelmeyen insanların suda boğulmaları hadisesidir (Pala, 2011, 460; Güler, 2014, 44). Nuh peygambere inanıp onun gemisine binmeyen kişilerin helak olduğu bu olay, tarihî ve edebî eserlerde yıkıcılığı ve yok ediciliğiyle hatırlanır.

24. Ömür eteği kısaltmak: Ölmek, hayatı sona ermek.

"Kurucular arasında 'Erkek Güzeli' adıyla ün salmış olup babasından önce ömür eteği kısalan Şirvanizade Rüşti Paşa'nın oğlu Hakkı Bey de vardı." (413)

25. Pohpoha boğmak: Yüzüne karşı çok övmek, övgüye boğmak.

"Yalı sahibi, laf olsun diye, ona gümrük gelirleri üzerine gelişigüzel sorular sorar. Bir yandan da Salim Efendi'yi *pohpoha boğmaktan* geri kalmıyordur." (158)

Bugün edebî dilde (TDK, 2011, 1935; Ayverdi, 2005, 2518) Salâh Bey'in deyimiyile aynı anlama sahip *pohpohlamak* (=yüzüne karşı çok övmek, koltuklamak, pehpehlemek) kelimesi vardır.

26. Sineği Anka kuşu yapmak: Bir şeyi abartarak değerli kılmak, abartılı anlatımla basit bir olayı ya da durumu üstün göstermek.

"Bundan sonrasını Refik Halit anlatsın ki, bizim burada *sineği, Anka kuşu yapmadığımız* ortaya çıksın." (270)

Anka, Türk şiirinde sıkça kullanılan motiflerden biridir. Kendisinde birtakım özelliklerin bulunduğu bir kuşu temsil eder (Pala 2011, 24). Ona "cennet kuşu" gözüyle de bakılmıştır. Yazar, kuşun bu niteliğini dikkate alarak "basit bir şeyi değerli kılmak" anlamında yeni bir deyim üretmiştir.

27. Yere vermek: Öldürmek.

"Bir gece de kadını, gürlütiyle koşan annesi ve ciyak ciyak havlayan fino köpeği ile birlikte tabanca ile *yere verir*." (208)

Bu deyim *Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2011, 2576) geçen *yere sermek* (=vurup öldürmek) deyimiyile anlamca yakındır.

28. Yüzü sirke satmak: Yüzünden hoşnut olmadığı anlaşılacak, asık yüzlü olmak.

"Recai Efendi'nin *yüzü* iyiden iyiye *sirke satmaya* geçmiştir." (325)

◆ İdris Nebi Uysal

Parlatır (2008, 946), *Türkçe Sözlük*'te olmayan bu deyimini "suratsız ve sevimsiz olmak" şeklinde açıklamıştır.

29. Zehrini boşaltmak: İçindeki öfkeyi, içinde birikenleri dışa vurmak.

"Başı da tütsülü olduğu için padişah sandalına bütün *zehrini boşaltır*." (325)

30. Zıkkım yedirmek: Haddini bildirmek, sert konuşmak.

"Hayri Efendi bir ara Namık Kemal'e şöyle bir *zıkkım yedirecek* olur:

- Âli Paşa Efendi'miz üzerine söz söylemek senin haddin değildir." (304)

Sonuç

Sözlükler, bir dildeki sözcük ve deyimlerin tamamını ya da bir bölümünü belli bir düzene göre sıralayarak tanımlayan, açıklayan eserlerdir. Bu eserler, dilin bilim, sanat ve felsefede işlenmesine bağlı olarak zamanla geliştirilip zenginleştirilebilecek kaynaklardır. Bu kapsamda yapılması gereken çalışmalardan biri de o dille kaleme alınan edebî eserlerin taranmasıdır. Unutulmamalıdır ki edebî eserler, bir dile ait söz varlığının yaşadığı, korunduğu, geliştirildiği ve geleceğe ulaştırıldığı metinlerdir. Bu noktada Türk dili araştırmacılarına düşen görev, edebiyat alanında ortaya konan eserleri inceleyerek onlarda saklı kalan sözcük, deyim vb. unsurların Türkçenin söz varlığına kazandırılmasını sağlamaktır.

Salâh Birsal (1988, 143), her ulusun dilinde sözlüklere geçmemiş bir sürü "Anka kuşu"nun, yani sözcüğün bulunduğunu söyler. Gerçekten de ağızlardan ve edebî eserlerden derlenecek her kelime, dile zenginlik katacaktır. Mevcut sözlüklerde anlamdaşı, benzeri olsa dahi keşfedilen her yeni söz, değerlidir ve mutlaka sözlüklere dâhil edilmelidir. Dilde aynı anlama gelen birçok sözün bulunması hem o dilin konuşurlarına hem de kalem erbabına büyük kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca mevcut sözlüklerdeki kimi maddelerin içinin genişletilmesine ve yeniden düzenlenmesine vesile olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Salâh Birsal; yeni deyimler (*sineği Anka kuşu yapmak*) kurarak bunları Türkçeye kazandıran, deyimlerdeki bazı sözcükle (*patpat, zehir*) farklı anlamlar yükleyerek onların anlam dağarcığını genişleten, kimi deyimlerde (*içine erik kurusu düşmek*) dizgesel değişikliğe giderek onları alışılmışın dışında şekillere sokan ve kendine özgü deyişleriyle (*bağdaşı bozulmak, Nuh tufanına uğramak*) dile yeni örnekler sunan bir sanatçıdır. Onun, *Anka, Leyla, Nuh* gibi özel adlardan yararlanarak bunların tarihî, edebî çağrışımlarıyla ilgili deyimler ürettiği de görülür. Bütün bu örnekler, bize, yazarın değişik yöntemlerle (türetme, derleme, birleştirme vb.) Türkçeye yeni söyleyişler getirme çabası içine girdiğini gösterir. Çabayla ortaya çıkan deyimler; yazdığı dile hâkim, gözlem gücü yüksek ve hayatı derinlemesine tanıyan bir sanatçının verimleridir. Bu sözler, yazarın anlatmak istediği soyut kavram ve durumların kolayca anlaşılmasına hizmet eder.

Yazarın Türkçeye armağan ettiği deyimler, kurgusuna bilgisini, görgüsünü, birikimini ve tasarrufunu yansıttığı kullanımlardır. Sanatçı öz güveni ve rahatlığıyla üretilen bu özgün şekiller, hem Salâh Bîrsel'e hem okurlarına duyulan saygının gereği olarak Türkçe Sözlük başta olmak üzere Türkçenin temel sözlüklerindeki yerini almıştır. Salâh Bey'in dilinde var olan bu çeşitlilik/zenginlik, elbette ki, Türkçenin gücü ve bereketidir. Bu yapılar, onun Türkçe duyarlılığını da ışık tutar. Yazarın bu deyimleri yerli yerinde kullanmış olması, dikkatlerden kaçmayan bir başka noktadır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

akt. : Aktaran

bk. : Bakınız

bs. : Basım, Baskı

Çev. : Çeviren

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

S : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : Ve benzeri

AKALIN, Şükrü Halûk (2009). *"Türk Dili: Dünya Dili"*, **Türk Dili**, S 687, ss. 195-204.

AKSAN, Doğan (2000). **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, 1. Cilt, 2. bs., TDK Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan (2006). **Türkçenin Sözcükleri**, 4. bs., Engin Yayınevi, Ankara.

AKTUNÇ, Hulki (2010). **Büyük Argo Sözlüğü**, 7. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AKYALÇIN, Necmi (2007). **Türkçe İnkilap Sözlüğü**, Anı Yayıncılık, Ankara.

ALTINKAYNAK, Hikmet (2008). **Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü**, 2. bs., Doğan Kitap, İstanbul.

AYVERDİ, İlhan (2005). **Misallî Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

BİRSEL, Salâh (1988). **Kediler**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

BİRSEL, Salâh (2011). **Boğaziçi Şingir Mıngır**, 7. bs., Sel Yayıncılık, İstanbul.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ÇELİK, Abdullah (2003). **Salah Bey Kitabı**, Yom Yayınları, Şanlıurfa.

ÇETİŞLİ, İsmail (2003). **Batı Edebiyatında Edebî Akımlar**, 5. bs., Akçağ Yayınları, Ankara.

◆ İdris Nebi Uysal

- DASH, Niladri Sekhar (2008). "Context and Contextual Word Meaning", **SKASE Journal of Theoretical Linguistics** [online], Volume 5/2, ss. 21-31.
- DEMİR, Celal (2006). "Türkçe/Edebiyat Eğitimi ve Kişisel Kelime Serveti", **Millî Eğitim**, Kış 2006, S 169, ss. 207-226.
- DOĞAN, D. Mehmet (2008). **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 4. bs., Pınar Yayınları, İstanbul.
- EREN, Hasan (1999). **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. bs., Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- ERGÜLEN, Haydar (2014). "Salâh Birsal'le Oyuna Devam", **Kitap Zamanı**, 5 Kasım 2014.
- GÜLER, Zülfi (2014). **Divan Şiirinin Kaynağı Olan Peygamber Menkıbeleri**, Genç Kalemler Yayıncılık, Nevşehir.
- GÜLSEVİN, Gürer (2013). "Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Önemi", **Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı**, S 55, ss. 753-758.
- KARASAR, Niyazi (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 20. bs., Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KARATAŞ, Turan (2011). **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Sütun Yayınları, İstanbul.
- KARATAŞ, Turan (2015). **Yaza/bilmek**, Edebiyat Ortamı Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). **Grammer Terimleri Sözlüğü**, 3. bs., TDK Yayınları, Ankara.
- NECATİGİL, Behçet (2007). **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 24. bs., Varlık Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2011). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 21. bs., Kapı Yayınları, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail (2008). **Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü-II: Deyimler**, Yargı Yayınevi, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2002). **Öz Türkçe Sözlük**, 13. bs., Arkadaş Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2004). **Türkçenin Argo Sözlüğü**, 2. bs., Arkadaş Yayınları, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (2011). **Türkçe Sözlük**, 11. bs., TDK Yayınları, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (2009). **Derleme Sözlüğü VI**, 3. bs., TDK Yayınları, Ankara.
- VARDAR, Berke (2007). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, 2. bs., Multilingual Yayınları, İstanbul.
- WITGENSTEIN, Ludwig (2013). **Tractatus Logico-Philosophicus**, Çev.: Oruç Aruoba, 7. bs., Metis Yayınları, İstanbul.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995). **Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler**, TDK Yayınları, Ankara.